

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Рік заснування 1996

Випуск 385

Правознавство

Збірник наукових праць

**Чернівці
“Рута”
2007**

ЗМІСТ

I. МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Ней Н.С.</i> Методологія теорії управління	5
<i>Савчук С.В., Трофімова Л.В.</i> Презумпція невинуватості як засіб законодавчої техніки.....	12
<i>Гураленко Н.А.</i> Аксіологічний аспект різноджерельного права в Україні	17
<i>Бунчук О.Б.</i> Ідеї свободи та рівності у поглядах І.Я.Франка на походження держави	23
<i>Меленко С.Г.</i> Роль консолідації як виду систематизації нормативно-правових актів у процесі формування норми права	29

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

<i>Подима Я.В.</i> Прийняття до громадянства України осіб, які мають визначні заслуги перед Україною, та осіб, прийняття яких становить державний інтерес для України	34
--	----

III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Процьків Н.М.</i> Поняття розірвання цивільно-правового договору	40
<i>Козуб І.Г.</i> Законодавче регулювання праці осіб зі зниженою працездатністю	45
<i>Кондрат'єва Л.А.</i> Процесуальні норми та правила розгляду справ за участю малолітніх і неповнолітніх осіб у цивільному судочинстві	49
<i>Татулич І.Г.</i> Наказне провадження в цивільному судочинстві	53
<i>Цибуляк-Кустевич А.С.</i> Принципи побудови судової системи України та їх вплив на доступність правосуддя	57

IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>Гриценко І.С.</i> Від адміністративного припису до індивідуального акта управління: деякі питання розвитку адміністративно-правової термінології	63
<i>Тарануха В.П.</i> Правова природа об'єкта адміністративних судових процесуальних правовідносин	68
<i>Григораш О.І.</i> Публічні послуги у сфері державного управління: поняття та зміст	73
<i>Вакарюк Л.В.</i> Субстанціональні якості типової юридичної конструкції фінансового права.....	78

V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. КРИМІНОЛОГІЯ. ПРОКУРАТУРА

<i>Черновський О.К.</i> Психологія підсудного у судовому засіданні	96
<i>Марчак В.Я.</i> Можливості комплексної судової психолого-психіатричної експертизи для встановлення обмеженої осудності	100
<i>Бойко А.М.</i> Політичні чинники сучасної економічної злочинності в Україні	104
<i>Нежурбіда С.І.</i> Зміни та доповнення до Кримінального кодексу України: кількісний аналіз	109
<i>Жаровська Г.П.</i> Кримінологічна характеристика функціональної ролі пособника у злочині	118
<i>До наших авторів</i>	123

III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

© 2007 р. Н.М. Процьків

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

ПОНЯТТЯ РОЗІРВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

Постановка проблеми. Договір – одна з найбільш розповсюджених правових конструкцій. На сьогоднішній день характерна тенденція до підвищення ролі договору. Така тенденція пов'язана в першу чергу з перебудовою економічної системи країни, зокрема, визнання приватної власності, зменшення державного регулювання господарської сфери, встановлення свободи договору. Основне призначення договору – це врегулювання в рамках закону поведінки людей. Дана ознака договору робить його подібним до закону. Але умови договору відрізняються від правової норми, оскільки договір висловлює волю сторін, а нормативний акт – волю органу, який його видав, також договір регулює поведінку лише його сторін, а нормативний акт є обов'язковим для всіх суб'єктів. З даного правила існує виняток, який стосується публічних договорів, тому що в публічних договорах такі особливості відсутні [15, с.184].

Договори є істотною складовою частиною сучасної цивілізації і культури як сфери індивідуального самовираження особи і творчості. Вони проникають у всі сфери відносин у людському суспільстві. Оскільки суспільство – це союз вільних особистостей, які мають право на індивідуальність, відносини яких повинні будуватися на взаємній повазі і врахуванні взаємних інтересів [14, с.130-131], то саме договір є найбільш дієвим механізмом для врегулювання відносин між людьми. Розірвання договору спонукає учасників договірних відносин на чітке виконання укладених договорів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання розірвання договорів досліджувалися в працях І.Новицького, І.Покровського, З.Заменгоф. Деякі вчені зазначають, що “навіть в основних сферах традиційно державної діяльності імперативний управлінський акт все більше витісняється кооперативним договором” [6, с. 6].

А.В. Демін вказує, що перенесення правового творчого процесу безпосередньо в громадянське суспільство є безумовним прогресом правової думки [4, с.21]. Такої ж думки притримуються і німецькі юристи: “договір вважається мотором

ефективного, вільного господарського механізму, а також інструментом вільного самовизначення громадянина” [17, с.417].

В результаті економічного розвитку розширюється сфера використання договору в цивільно-правовому обігу, змінюється його функція. Як відмічав М.І. Кулагін, договір використовується не тільки як інструмент організації і функціонування товарного обміну, “але і як правовий інструмент організації ринкового господарства” [8, с.258]. Змінюються не тільки функції і сфера використання договору, але і сам характер договору регулювання відносин. Дослідження даних вчених носили одиничний характер і стосувалися лише проблем визначення поняття договору в цілому, а не поняття розірвання цивільно-правових договорів.

Мета статті – проаналізувати поняття розірвання цивільно-правових договорів.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання договорів проявляється в установленому порядку їх укладення і виконання сторонами обов'язків, а також відповідальність за невиконання чи неналежне виконання таких зобов'язань і розірвання договорів.

Розірвання договору має давню історію, як і саме цивільне право. Еволюція правового регулювання розірвання договору в праві України пов'язана з впливом римського права. Церковні суди керувалися римо-візантійськими кодексами права. Після XVII століття римське право і сформована на його основі наука впливають на наше право через Західну Європу. Цивільне право включало в себе не мало римських елементів [16, с.436]. В умовах того часу рецепція римського права була історичною необхідністю і фактором прогресу [14, с.57]. Тому можна сказати, що зобов'язальне право в цілому, і розірвання договору зокрема розвивалися в традиціях континентального права. Розірвання договору могло відбуватися лише у випадках, передбачених законом.

Допускалося розірвання договору за угодою сторін в будь-який час (Звід Законів Російської Імперії, т. X, ч. 1, ст. 1545). При цьому не допускалось розірвання за угодою сторін тих до-

говорів, які зачіпали інтереси третіх осіб. Також можна було розірвати договір у випадку його порушення, але загальних норм з даного питання не існувало, були лише правила, які відносилися до конкретних договорів, наприклад, купівлі-продажу, майнового найму (ст. 1516, 1705 ЗЗРІ, т. X, ч. 1).

Така ситуація існувала до 1917 року. Після революції цивільно-правові методи регулювання договорів були витіснені адміністративно-командними і розірвання договору стало можливим лише коли сторонами є фізичні особи, оскільки після ліквідації НЕПу відбувся перехід до 100 % планової економіки. А в сфері відносин між соціалістичними організаціями існував принцип реального виконання зобов'язань. До порушників договірних зобов'язань могли застосовуватись штраф, пеня, відшкодування збитків. Л.А. Лунц підкреслював, що "всі ці санкції зобов'язані забезпечити своєчасне і належне виконання зобов'язань, а не заміну реального виконання грошовим еквівалентом" [11, с.295].

Також розірвання договору за угодою сторін без виконання не допускалося, якщо мова йшла про зобов'язання між соціалістичними організаціями, які виникали на підставі планового замовлення. І.Б. Новицький писав: "Розірвання договору за угодою сторін неможливо, оскільки це означало б зміну сторонами, в якійсь мірі, планового завдання, на що сторони не мають права [9, с.99].

Дозволялось розірвати договори за угодою сторін між організаціями, якщо в їх основі не лежало планове завдання і якщо таке розірвання не порушує фінансову дисципліну. Таке положення і було закріплене в Цивільному кодексі УРСР 1964 року.

В плановому господарстві нашої країни принцип реального виконання був доведений до крайності. Він розповсюджувався не тільки на боржника, але і на кредитора. Наука того часу також підтримувала такий підхід. Наприклад, на думку О.С. Йоффе "план повинен бути виконаним, незалежно від правопорушень, які були допущені у відносинах з адресатом планового завдання його договірними контрагентами. Тому на потерпілій стороні і лежить обов'язок вимагати реального виконання зобов'язань поряд із застосуванням майнових санкцій до правопорушника [7, с.68].

Неможливість розірвання договору за умови порушення контрагентом своїх зобов'язань позбавляла сторону ініціативи у виборі ділового партнера і в кінцевому рахунку призводило до підризу економіки.

Таке відношення до практичного застосу-

вання розірвання договору впливало і на наукову розробку питань розірвання договорів.

В класичній юридичній літературі розповсюджена думка, що договірне право виходить з принципу незмінності договору і неможливості розірвання договору. Але стан сучасного цивільного законодавства України говорить про інше. Так зокрема, в Цивільному кодексі України (ст. 659) проголошений принцип свободи договору. Даний принцип лежить в основі всіх норм, які стосуються договорів. Тому принцип свободи договору дозволяє його сторонам за угодою розірвати договір, якщо інше не передбачено законодавством. Крім того, ЦК передбачає правомірне одностороннє розірвання договору без звернення до суду на вимогу однієї з сторін при наявності певних умов (порушення договору контрагентом або істотна зміна обставин, з яких сторони виходили при укладенні договору).

Отже, існує ціла система способів розірвання договору, при цьому, право однієї сторони розірвати договір не завжди пов'язано з порушенням його умов іншою стороною.

Новий ЦК був розроблений з урахуванням і використанням правового матеріалу країн ринкової економіки. Якщо виходити з того, що новий ЦК включає багато норм, які запозичені з цивільного права інших країн, то законодавець прийняв ті правові доктрини, на яких такі норми базуються. А в розвинутих країнах ринкової економіки принцип "договори повинні виконуватись" хоча, не заперечується, але давно не є абсолютним, і, навпаки доктрина і практика визнають важливість і необхідність надання сторонам договору достатньо широких можливостей по його розірванню. Тому, на нашому думку, на сьогоднішній день необхідно говорити не про принцип незмінності договорів, а про принцип стабільності договірних відносин. І хоча цивільне законодавство не заохочує до розірвання договору як такого, але тим не менше визнає його як можливий підсумок розвитку договірного процесу.

Законодавство приділяє основну увагу в виконанню договору. Що ж стосується розірвання договорів, то законодавець, виходячи з умов ринкової економіки, пішов шляхом не забороняти, а регламентувати. І не обов'язково, щоб до розірвання договору привели недобросовісні дії однієї з сторін, можливо і зміни в економіці країни, політичній ситуації, які неможливо було врахувати при укладенні договору. Такі критичні ситуації виникли в багатьох країнах світу, що і лягло в основу концепцій, які виправдовували вихід з договірних відносин однієї з сторін.

В принципі, розірвання договірних відносин є необмеженим, але якщо ж виникає така необхідність, то вона повинна бути обмежена рамками закону і даний процес можна буде контролювати, а тому в більшості випадків договір розривається в судовому порядку (наприклад, договори між юридичними особами, договори про оренду державного та комунального майна і т.п.). Тому в законодавстві повинні бути чітко визначені ситуації, в яких участь суду не потрібна, дані поняття істотного порушення умов договору однією з сторін і істотної зміни обставин, з яких сторони виходили при укладенні договору; детально визначено порядок і наслідки розірвання договору. Так, зокрема, Брагінський М.І. виділяє чотири ознаки обставин для розірвання договору, коли таке розірвання не залежить від дій контрагентів: сторони в момент укладення договору виходили з того, що відповідні обставини є по-перше, завідомо непередбачуваними для кожної із сторін (в момент укладення договору сторони вважали, що обставини такого роду не виникнуть); по-друге, непереборними (при тому ступеню дбайливості, яка необхідна по характеру і умовам обігу, сторони дані обставини перебороти не могли); по-третє, надмірними (якщо залишити договір в початковому вигляді, співвідношення майнових інтересів буде для сторони настільки порушеним, а шкода на стільки великою, що вона втратила б те, на що вправі була б розраховувати при укладенні договору); по-четверте, ні звичай ділового обороту, ні сутність договору не передбачають необхідності покладення на зацікавлену особу ризику, який викликаний змінами обставин [2, с.446].

Подібна регламентація розірвання договору, поряд з його укладенням і виконанням дозволить встановити правила, з якими сторони не можуть не рахуватися. Це призведе до стабільності договірних процесів – укладення, виконання, зміни та розірвання договору.

Розірвання договору є припинення його дії [5, с.20]. Розірвання договору – це один з випадків припинення зобов'язань, тому що при розірванні договору зобов'язання сторін припиняються. При цьому припинення договірних зобов'язань не завжди є розірванням договору.

Звідси виникає питання про розмежування розірвання договору і припинення договірних зобов'язань у зв'язку з неможливістю виконання, смертю громадянина, ліквідацією юридичної особи.

Припинення договірних зобов'язань в зв'язку з неможливістю виконання можливе в силу прямої вказівки закону (ст. 607 ЦК). В даному

випадку договір припиняється без ініціативи сторін. Закон визначає правовідносини між сторонами договору, який припинив свою дію. Питання про відшкодування збитків часто вирішується по-різному в залежності від того, припинилися зобов'язання сторін у зв'язку з розірванням договору, або у зв'язку з неможливістю виконання.

У випадках, передбачених ст. 608 ЦК має місце припинення існування сторони в зобов'язанні, що веде до припинення договору, стороною якою вона була. Вольової направленості на припинення договору тут також немає. А складовою частиною поняття розірвання договору є спеціальна направленість волі на припинення договору і зобов'язань, які виникають з нього.

“Таким чином, розірвання договору – це вольова дія або акт, метою якого є припинення дії договору. На дану обставину також звертав увагу Венедиктов А.В. при аналізі договірної дисципліни в промисловості: “для звільнення від відповідальності за невиконання договору необхідна спеціальна постанова про розірвання даного договору, а не постанова про зменшення в виробничій програмі” [3, с.135].

І.Б. Новицький розмежовував настання умови, яка автоматично відмінює наслідки угоди, укладеної під скасувальною умовою і здійснення права відступу від договору саме за ознакою в ираження волі особою, яка відступила від договору [10, с.52].

Аналізуючи законодавство, вольова складова розірвання договору знаходить своє відображення в тому, що договір розривається: 1) за угодою сторін; 2) за ініціативою однієї з сторін; 3) на вимогу третіх осіб, якщо це передбачено законом.

Наприклад, прокурор має право вимагати розірвання договору якщо такий договір порушує інтереси держави. Також Антимонопольний комітет має право накладати штрафи у випадку порушення антимонопольного законодавства і спонукати сторони до розірвання договору умови якого суперечать Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”.

Наступною особливістю розірвання договору є те, що розірвати можна лише частково або повністю невиконаний договір, тому що належне виконання договору припиняє договірний процес і усуває між сторонами правовий зв'язок, який був встановлений в рамках договірних зобов'язань. Якщо зобов'язання сторін за договором виконані в повному об'ємі, то договір розірвати не можна.

Але до тих пір, поки всі умови договору не виконані до кінця, зберігається можливість його розірвання. Так, якщо при експлуатації придбаної речі в межах відповідних гарантійних строків виявлені недоліки, які надають покупцю право розірвати договір, то це означає, що правовий зв'язок між сторонами зберігся в силу того, що договір не був виконаний належним чином (не забезпечена якість товару). Не дивлячись на передачу предмета договору кредитору, зобов'язання по суті визнається не виконаним, тому що виявлені недоліки роблять неможливим використовувати предмет за призначенням. Тому в даному випадку після виконання договору можна його розірвати.

Для окремих видів договорів характерним є те, що вони укладаються на певний термін. По спливу встановленого строку припиняється дія договору і його не можна вже розірвати, навіть якщо він був частково або повністю невиконаним (наприклад, строковий договір оренди). Такі договори можна розірвати лише достроково.

При розірванні договору договірні зобов'язання сторін припиняються на майбутнє. Дана ознака дозволяє відрізнити розірвання договору від визнання його недійсним або неукладеним. Порушення закону, яке тягне недійсність договору, має місце ще при укладенні договору, тому недійсний договір втрачає силу з моменту його укладення. Неукладеним договір визнається в силу відсутності в ньому істотних умов або у зв'язку з недосягненням сторонами згоди по цих умовах. Визнання договору неукладеним тягне за собою ті ж наслідки, що і визнання недійсним, оскільки договору фактично не було. При розірванні договору, обставини, які були підставами розірвання повинні з'явитися після укладення договору, і тільки з моменту розірвання зобов'язання сторін припиняються на майбутнє[13, с.78]. Оскільки розірвання договору і визнання його недійсним тягнуть за собою різні правові наслідки, змішування цих понять не тільки не виправдано теоретично, але і може призвести до істотних помилок на практиці.

На практиці зустрічаються випадки, коли замість вимоги про розірвання договору позивач вимагає від суду визнати договір недійсним і навпаки.

Проблема розмежування визнання договору недійсним і розірвання договору має велике значення і не тільки чітко розмежовує ці поняття. Так в ст. 28 Закону України "Про страхування" передбачено підставу для припинення дії договору страхування - визнання договору страху-

вання недійсним[1]. В даному випадку йде ототожнення понять "розірвання договору" і "визнання договору недійсним".

На відміну від наслідків визнання договорів недійсними (ст. 215-236 ЦК), наслідки визнання договорів неукладеними чітко не визначені чинним законодавством, тому сторони просять суд про розірвання договору.

З.М. Заменгоф визначає розірвання договору як акт, направлений на дострокове припинення на майбутнє дії договору з метою припинення на цей же час зобов'язання, яке виникає з договору і строк виконання якого ще повністю не настав або виконання якого має тривалий характер[5, с.22]. Дійсно, деякі договори можуть бути розірвані тільки достроково (договір страхування, оренди). Але всі випадки розірвання договорів не можуть підпадати під це визначення. Тому що строк виконання договору може вже настати і умови договору формально можуть бути виконані (договір підяду, купівлі-продажу), але істотні недоліки, які були виявлені пізніше дозволяють вважати договір виконаним неналежним чином, а тому його можна розірвати.

Висновки. Враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що поняття розірвання договору пов'язано з фактом часткового або повного невиконання договору.

Отже, розірвання договору - це дія, направлена на припинення частково або повністю невиконаного договору і тим самим зобов'язань, які випливають з нього. При цьому такі зобов'язання припиняються на майбутнє.

Розірвання договору регулюється правовими нормами як загальної так і особливої частини Цивільного кодексу. Всі норми про розірвання договору взаємопов'язані між собою. Деякі з них розповсюджуються на всі договірні відносини, інші - стосуються лише окремих видів договорів.

Список літератури

1. Закон України "Про страхування" // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 8. - Ст. 78.
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. 1. Общие положения. - М.: Статут, 1999.
3. Венедиктов А.В. Договорная дисциплина в промышленности. - Л., 1935.
4. Демин А.В. Нормативный договор как источник административного права // Государство и право. - 1998. - № 2.

5. Заменгоф З.М. Изменение и расторжение хозяйственных договоров. – М.: Юридическая литература, 1967.
6. Иванов В.В. Общие вопросы теории договора. – М.: Эдитория, 2000.
7. Йоффе О.С. Договоры в социалистическом хозяйстве. – М.: Юридическая литература, 1964.
8. Кулагин М.И. Предпринимательство и право: опыт запада // Избранные труды. – М.: Статут, 1997.
9. Новицкий И.Б. Роль советского гражданского права в осуществлении хозрасчёта и режима экономии. – М.: Госюриздат, 1955.
10. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. – М.: Юридическая литература, 1954.
11. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. – М.: Госюриздат, 1950.
12. Оглядовий лист Вищого арбітражного суду України від 17.04.2001 р. № 01-8/459 “Про деякі питання практики вирішення спорів за участю Антимонопольного комітету України” // Вісник господарського судочинства. 2001. – № 2.
13. Покровский Б.В. О расторжении договора по советскому гражданскому праву // Казахская республиканская научная конференция на тему: “Гражданское и гражданско-процессуальное законодательство Казахской ССР” 2-4 сентября 1965 г. Тезисы докладов и научных сообщений. – Алма-Ата, 1965.
14. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, – 1998.
15. Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: БЕК, – 1995.
16. Хвостов В.М. История римского права. – М., 1908.
17. Maine, Ancient Law, Ausgabe 1920, S. 172. Цит. по Langenfeld G. Vertragsgestaltung – 2 Aufl – Munchen, 1997.

Стаття надійшла до редколегії 26 квітня 2007 року.

Рекомендована до опублікування у «Віснику» членом редколегії О.В. Гетманцевим.

N.M. Protskiv

ABOUT THE CONCEPT OF DISSOLUTION OF CIVIL LEGAL AGREEMENT

Summary

The concept of dissolution of agreement is related to the fact of partial or complete non-fulfillment of agreement. Dissolution of agreement is an action, directed on stopping of civil legal agreement, and obligations related with him.